

ДО ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ

Майбутнє кожної держави визначається інтелектом нації, а інтелект плекається і формується саме в школі.

В школі дитина знаходить друзів, спілкування, пізнає прописні істини добра, віри і надії. Сімейне виховання, нажаль, опинилося десь на задвірках, бо батьки турбуються цілодобово про хліб насущний. А сучасний інформаційний простір – просто злочин проти нашої нації. Скільки прийшлося останнім часом прочитати передвиборчих програм кандидатів в народні, обласні, міські, районні ради! В багатьох написано „зобов’язуюсь створити комп’ютерний клуб, фітнес-клуб і тп, але в жодній (!) не було бажання створити бабусину світлицю, еко-клуб, шаховий клуб або клуб козаченьків...

Тому і залишається школа сама – на сам: де дитина буде проводити 12 років. І ще в школі є вчителі, які виконують державне замовлення, формують, виховують майбутнє нації – особистість і громадянина України, а стратегічною метою 12-річної школи є виховання школяра як національно-свідомої, життєво і соціально компетентної особистості.

На сучасному етапі Україна вирішує завдання входження в світову цивілізацію, яка визнає пріоритет загальнолюдських цінностей. Увійти до цієї спільноти можливо лише тоді, коли нація має свою високу самосвідомість, усвідомлює свою особистість, усвідомлюючи свою ментальність, яка визначається глибоким рівнем свідомості нації, на якому формується схильність відчувати і сприймати світ, робити все, що сприяло б утвердженню свого місця в ньому. Якщо через національне знаходить вираження і утвердження загальнолюдське, то національне піднімається до рівня загальнолюдського. Тільки в цьому сплетінні воно й живе як національно-особливе, яке виступає специфічною формою самовираження, самоусвідомлення нації.

І.Огієнку належить ідея національної самобутності української культури зі своїми традиціями й специфічними особливостями формування та розвитку, що руйнувала стереотип сприйняття української культури як культури похідної від російської. Він визначав її оригінальність та самобутність.

Проблема національної свідомості – надзвичайно багатогранне явище суспільного буття, спрощений підхід до якої завжди зумовлює різного роду соціальні травми, а за певних історичних умов призводить і до національних конфліктів.

Те, що доля України дійсно складна і доля її народу надзвичайно суперечлива, заперечувати не доводиться. Це факт як історичного буття, так і її новітньої історії. В той же час неупереджений погляд на всю історію українського людства не може засвідчити того факту, що національний свідомості українського народу властивий феномен меншовартості.

До ментальності українського народу характерна жадоба до волі, визнання рівності всіх людей, такі моральні цінності як демократизм, милосердність, добродушність.

Але через певні історичні умови в українському народі поширилися елементи нігілізму, манкрутства, байдужості до загальнолюдських потреб і інтересів. Витворений комплекс національної неповноцінності, схилення перед усім російським, а тепер – американським, ось ті чинники, які протягом довгого часу руйнували національну сутність українського народу, довели українську мову, культуру, усе духовне життя до крайнього занепаду.

А українське село – колыска української інтелігенції, життєдайне джерело української культури, носій української мови, зрештою – творець і гарант моральності і духовності нації – вмирає, вмирає народ, втрачаються його прокорені. Комуś в Україні і потрібна бездуховність, потрібні громадяни з психологією і ментальністю перекотиполя.

Зважаючи на зміну акцентів в педагогіці у XX-XXI ст. відбувається дедалі радикальніше звернення до проблем особистості, її місця у світі. Її стосунків з навколишнім, прагненням одночасно бути зі світом і впливати на нього, але разом з тим залишатися собою, не втрачаючи, а стверджуючи власну унікальність та індивідуальність.

В умовах духовно-культурного відродження України важливим є дослідження становлення українського народу, як нації, його духовності і самобутності. Християнська духовність відрізняється від індуїстської чи ісламської, а українська духовність – від американської чи німецької. У народній свідомості модель ставлення до світу, яка зумовлена колоніальним статусом народу, його бездержавністю, намагання бути поза ходом соціальних реалій, виражає формула: „Світ не батько, а доля не ненька”, яка, зрештою лежить в основі українського світосприйняття.

Якщо нація формує таких геніїв власного духу як Т.Шевченко, І.Котляревський, І.Огієнко, то про яку меншовартість в її історичному розвої можна вести мови? Такі позиції, на наш погляд, є в кращій мірі дешевим популізмом деяких політиканів і публіцистів, які вважають, що на подібному приниженні національного менталітету можна заробити відповідні політичні дивіденди. В гіршому випадку, це свідоме чи не свідоме ігнорування або непорозуміння складності історичного процесу, його національних і загальнолюдських суперечностей.

Виховання підрастаючого покоління для кожної нації – це найважливіший складник національної культури. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантували вічність життя нації.

Останніми ж роками проводилась дегероїзація суспільного життя, що, нажаль веде до деградації особистості. Дитина може не достатньо опановувати математику або не чітко уявляти механіку хімічних реакцій, не писати вірші, але „громадянином повинен бути”.

Одним з продуктивних напрямків роботи вчителя з даної проблеми є проведення наукових та

художніх читань, усних журналів, творчих конкурсів з метою вішення учнями національної боротьби свого народу.

Національна самосвідомість успішно формується на високих прикладах жертвовної боротьби, героїчних подій стародавньої докиївської і київської доби, інших періодів нашої історії, витоках трипільської культури, на першоджерелах української мови, національних пріоритетах українського козацтва, сутність і шлях відродження козацької педагогіки, яка ґрунтувалась на ідеях національної свободи, людської гідності, почуття господаря своєї землі, вищих здобутках вітчизняної культури.

Красназвчч читання, які проводить вчитель історії Л.П.Снігир,, „Рідне місто моє Васильків” знайомлять учнів з історією рідного міста, його гербом, героїчним минулим. Особливо урочисто звучать вірші про Васильківщину, річку Стугну на Змієвих валах, котрі є мовчазними свідками минулого...

На багатьох прикладах з історії національно-визвольного руху, героїчної боротьби кращих синів рідного народу за волю і свободу підлітки переконуються в тому, що національна самосвідомість наших великих попередників вела їх на подвиги, збагачувала гуманітарну ауру нації.

В шкільному музеї ЗОШ I-III ступенів № 4 м. Василькова „Освіта”, натхненником і організатором якого була директор школи Клименко О.Ф, серед експонатів є і „скарби бабусиної скрині” – сорочка святкова, виткана із тонких ниток, вишитою пишним узором, носила бабуся, коли дівувала. А ще, розповідають учні-екскурсоводи, - були сорочки і для свят, і для буднів, і для жнив. Сорочку українці вважали „другою душею” і завжди віддавалася перевага білому кольору. Однією з найважливіших частин на жіночій та дівочій сорочці було вишивання смуг з оздобою поперек рукава. Залюбки мастериці оздоблювали орнаментом рукава біля зап'ятоків, комір та долішній край сорочки – „поділок”. Існує багато народних приповідок про українську жіночу сорочку:” Рукава як писанка, а личко, як маків цвіт”, „Впізнають хлопці і в драній сорочці, аби полики вишиті”, „Що пошила, те й наділа – аби була до тіла”.

Гуманістична педагогіка стоїть перед проблемою розробки нових педагогічних технологій, у межах яких учень постав як суб'єкт, а не об'єкт навчально-виховного впливу. Ключовим у процесі гуманізації освіти у загальноосвітніх закладах є звернення до особистості дитини. Відповідно до цього на порядку денному постала розробка особистісно-розвиваючих технологій навчання та виховання. Яка використовується на всіх 3-х ступенях освіти в нашій школі.

Виховання сьгодні може і повинне бути зрозумілим не як „односпрямована передача досвіду від старшого покоління до молодшого, а як взаємодія. Співробітництво дітей і дорослих у сфері їхнього спільного буття [1, с. 39].

Наші учні люблять українську пісню і гарно співають, а дівчата ще й гарно вишивають...від рушників просто не відвести очей. І на Святі останнього дзвоника кожному випускнику мама дарує вишитий рушник, промовляючи сину або донечці:”Візьми донно, на щастя-долю. Щоб усе в тебе збувалося так, як хочеться”.

Співаючи народних пісень і розігруючи веселі сценки, учні в доступній і цікавій формі пізнають глибокі корені свого народу.

Спрадавна, закінчивши земельні роботи в полі, після обжинків українці починали засилати сватів та готуватися до весілля. А колядування, щедрування, засівання !.. Як же це все проходило, які цікаві звичаї колись були в народі – про це не кожен з юнаків і дівчат нинішнього покоління знає. Такі театралізовані фольклорно-родинні свята проводять вчителі Ляшок Л.М. та Харабар Т.Г.

В початковій школі (вчителі Чепчак Н.О., Плеханова Т.Л., Бондаренко Л.М.) проводяться народознавчі свята „Веселий ярмарок”, де розігруються різні сцени з ярмаркового життя, а бабусі учнів розповідають про те, як люди ярмаркували в давнину, до речі біля школи розташовано тваринний базар, на який по неділях з'їжджаються поторгувати з усієї Васильківщини.

Такі свята конче необхідні для підростаючого покоління, щоб за засиллям зарубіжного „сміття” діти не забували звідки виийшли їхні діди і батьки, звідки їхнє коріння.

Відвідування Національного історично-культурного заповідника „Пірогово” (м. Київ) залишає в дитячих душах спогади на все життя. На творчій базі заповідника було збудовано гончарну піч гаварецького типу з Львівщини для випалу чорнодимленої кераміки. Діти можуть доторкнутися до справжньої печі, потримати посуд і дізнатися від господині про те, що сивий-синій-сірий-чорний-димчастий-закурений посуд був характерним для багатьох гончарських осередків як Лівобережної, так і Правобережної України.

На уроках з англійської мови по темі „Їжа” (вчитель Петько Л.В.) окремо виділяється час, щоб учні познайомили під час уроку із сімейними стравами з картоплі, розповіли про бабусині та прабабусині рецепти. І діти з радістю діляться з однолітками смачними цікавинками. А семикласники (тема „Пасха”) завжди після пасхальних свят проводять конкурс на саму смачну пасху випечену власноруч або з мамою чи бабусею. Дегустаторами виступають і учні, і вчителі. які і визначають переможця.

На уроках англійської мови (вчитель Петько Л.В.) вивчення історії становлення і розвитку молодіжного руху як в Україні, так і в світі, участь старшокласників в Днях Європи в Києві стимулює готовність молоді до участі у державотворенні. Гідними представниками України на IX, X, XI Міжнародних конкурсах з англійської мови в м. Ногінську (Московська область), який проводиться Міністерством освіти Російської Федерації під патронатом Королівства Великобританії стали 8 учнів

п'ятих-шостих класів нашої школи (вчитель Петько Л.В.).

Така виховна робота, спрямована на глибоке оволодіння учнями українознавчими знаннями, сприяє усвідомленню ними того, що шлях незалежної України до Європи, високого духовного і матеріального розвитку лежить через рідні береги, вітчизняні пріоритети та інтереси, національну філософію, психологію, волю і національно-державницьку життєдіяльність нашого народу.

Система роботи вчителя з проблем виховання в учнів національної самосвідомості включає заходи, спрямовані на усвідомлення ними фундаментальних понять „нація”, „національна ідея”, „національна гідність”, „національна держава”, „українська державна психологія”, „український національний характер” та ін.

В нашій школі організована систематична і цілеспрямована робота з проблем пізнання учнів вищих здобутків рідної культури, її основних галузей: художньої літератури, мистецтва, театру, живопису (вчителі Манжола Г.О., Харабар Т.Г., Заверуха В.Г., Петько Л.В., Дзюба С.М.). Глибоко пізнавши українську культуру, її вищі досягнення, учні починають гордитися тим, що належать до талановитого і працьовитого народу. „Серцевиною” змісту їх уроків становлять наукові і художні знання про Україну-Батьківщину, вищі здобутки рідного народу в різних галузях життя. Українознавство – найглибше джерело пробудження, формування національної самосвідомості юної особистості.

К.Д.Ушинський підкреслював:” Обращаясь к народности, воспитание всегда найдёт ответ и содействие в живом и сильном чувстве человека, которое действует гораздо сильнее убеждения принятого одним страхом или привычки, вкоренённой страхом наказания [2, с. 49-50]”.

Будучи вчителем німецької мови В.Г.Заверуха використовує так звану „лісову педагогіку” (Waldpädagogik), в центрі уваги якої перебуває залежність між лісом, людиною й навколишнім середовищем, а також інформація про стійке екологічне використання лісних багатств. Навчальний процес здійснюється у безпосередньому контакті дітей з природою.

Продовженням цієї педагогіки є існуючий декілька років в нашій школі туристсько-краєзнавчий гурток (керівник Тенінська І.С.), який ставав неодноразовим переможцем і призером обласних, міських, районних змагань, звітів.

Немає індикатора чутливішого за дитячу душу. Українська ж дитина дуже експансивна, занадто вразлива й часто усамітнюється зі своїми переживаннями, залишається один - на один зі своїм внутрішнім світом.

Положення українського філософа, педагога-гуманіста Г.Сковороди про те, що в вихованні національної самосвідомості учнів прекрасним є все те, що чисте, природне, що не є підробкою, не перемішане з чужим по роду актуальне і сьогодні. Кожен повинен пізнати свій народ і в народі себе...ти німець? - Будь німцем. Ти француз? – Будь французом. Ти українець - Будь українцем. Якщо таке „емоційне навчання-виховання” буде спрямоване на збагачення душі, розуму, менталітету, то у дитини саморозвивається, стимулюється процес мислення, творчості. Воно передбачає виховання поваги до власних національних традицій, історії та культури в поєднанні з вихованням інтернаціоналістичного менталітету.

В процесі виховання ми дотримуємося наступних педагогічних умов:

- уміння вчителя спиратися на позитивні звички дитини;
- заохочення дитини до гарних вчинків;
- допомогти в подоланні труднощів й застерегти від поганого;
- індивідуальний підхід до кожного учня (наполегливі пошуки найдоцільніших засобів впливу на дитину, урахування її індивідуальних рис: темпераменту, сили волі, характеру, нахилів, здібностей, смаків, уподобань, потреб та інтересів).

Народна педагогіка твердить, що добрий вихователь той, який вимогливо ставиться до вихованця. („Розумний батько сина спитати не соромиться”). Потурання веде до сумних наслідків („Хто дітям потаче, той сам плаче”). Народна педагогіка є динамічною виховною системою, яка змінюється й удосконалюється. Це наочно простежується на уроках з Київщинознавства учителя-методиста Заверухи В.Г. Повноцінну, цілісну, національно свідому особистість із почуттям власної гідності, з високими моральними якостями можливо виховати тільки завдяки правильно організованій системі вивчення національних ідеалів, традицій, звичаїв.

Український етнос виробив своєрідну і неповторну систему епічних цінностей, яка найповніше відображає його менталітет, особливості національної свідомості і самосвідомості, національного характеру і темпераменту. У найбільш вираженому вигляді ці свої особливості український народ постійно відтворює і розвиває через українську мову, різноманітні форми фольклору, літературу і мистецтво, культуру і науку, побут, а також через традиції, звичаї і обряди.

„Слово – найтонший і найгостріший інструмент, яким ми, вчителі, повинні вміло доторкатись до сердець наших вихованців... Виховання словом найскладніше і найважче з усього, що є в педагогіці [3, с. 151]”. Народні афоризми вчать не заспокоюватися на тому готовому, що дали батьки („Розумна дитина в батьковій свитині”), а дбати про зміцнення й примноження набутого, життєвого необхідного. Тому вивчаючи український етнос в 11 класі, Заверуха В.Г. стимулює випускників до самостійної роботи: пошук народних афоризмів і розуміння їх, як і проведення Літературного салону вчителем зарубіжної літератури Манжолою Г.О. – самостійний пошук поезій та їх аналіз учнями.

Саме в процесі цілеспрямовано організованої самостійної діяльності учнів у них стимулюються прийоми аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстракції, відтворення, класифікації. І саме рівень організації та керівництва вчителем самостійною навчально-пізнавальною діяльністю школярів активно

впливає на стимулювання такої якості особистості як самостійність. Саме в самостійній діяльності відбувається не лише засвоєння, а й оволодіння способами дій по відношенню до засвоюваного предмету. В свою чергу самостійність стимулює прояв ініціативності, відповідальності, самокритичності, прийняття оптимальних рішень у нестандартних ситуаціях.

Таким чином, самостійна діяльність учнів створює умови для реалізації дидактико-розвиваючих та виховних завдань навчання.

Ми виділяємо такі педагогічні умови удосконалення самостійної діяльності школярів у познавчальний час:

- чітке визначення мети самостійної навчально-пізнавальної діяльності;
- врахування типологічних особливостей школярів;
- поступове нарощування складності навчально-пізнавальної діяльності;
- реалізація контрольно-регулюючої функції навчального процесу;
- науковий підхід до планування та нормування самостійної діяльності учнів;
- диференційованість завдань індивідуально-розвиваючої спрямованості;
- забезпеченість навчальною літературою, шкільних бібліотек, дидактичними матеріалами для роботи;
- розробка системи пізнавальних завдань для школяра;
- моделювання ситуацій педагогом;
- в основі такої самостійної діяльності має лежати співробітництво (як серед учнів, так і учні-учитель);
- виконання творчих робіт.

Це характерно і для уроків англійської мови вчителя Петько Л.В. Якщо завдання „С” відповідає можливостям переважної більшості учнів

(робота з підручником), то завдання „В” – поглиблене, для тих учнів, які мають високий рівень підготовки, інтерес до пошуку знань. Третій рівень „А” – це виконання творчого завдання, яке під силу учням з розвиненим абстрактно-теоретичним мисленням. Тобто, навчально-виховний процес добудовується від простого до складного, а керівництво цим процесом вчителем спрямоване на збільшення кількості учнів, які переходять до виконання завдань поглибленого і творчого характеру.

Здійснити такий підхід можливо лише за умов особистісно-розвиваючого диференційованого підходу до організації самостійної діяльності учнів, стимулювання умінь і навичок самостійної роботи.

Вагомими, на наш погляд, є слідуючі педагогічні умови, які націлюють вчителя до використання інноваційних технологій навчання: до вирішення поставленої проблеми:

- якість уроків гуманітарного циклу залежить не тільки від системи методів прийомів, технологій, професійної підготовки вчителя, а в більшому ступені – від відбору навчально-виховного матеріалу народознавчого спрямування, структурування змісту навчання з використанням альтернативних технологій, використанням актуалізації діяльнісних та особистісних якостей учнів, проблемно-пошуковий виклад теоретичного та практичного матеріалу, використання інноваційних методів навчально-пізнавальної діяльності школярів, використання системи керованої самостійної роботи та міжпредметних зв'язків (українська мова та література, іноземна мова, історія, географія, етика, християнська мораль, музика, образотворче мистецтво, праця);
- важливою умовою особистісно-розвиваючого навчання є спроможність проводити „інтелектуальне дослідження”, що передбачає вміння збирати, аналізувати, інтерпретувати певний об'єм інформації, здобутої з різноманітних джерел і працювати з ним. Мета „інтелектуального дослідження” полягає в застосуванні нових знань, добутих самостійно учнями на уроках;
- особистісно-розвиваюче навчання не може здійснюватися без рефлексійної діяльності (усвідомлення, осмислення, прогнозування навчально-виховного процесу і його результатів, що дозволяє ефективніше включитися в інноваційний процес);
- застосування вчителем творчого компонента (використання різного роду інновацій) з одного боку, а з другого – стимулювати творче ставлення до навчальної діяльності в учнів;
- створення спеціалізованого середовища (оснащення навчального приміщення відповідно до предмету „Українознавство”);
- фундаментальність знань у педагога.

Вище наведене підкреслює необхідність пошуку новітніх шляхів удосконалення освітньої системи, подальшу спрямованість їх на модернізацію навчально-виховного процесу з погляду організаційного, методичного, педагогічного та технологічного аспектів.

Основним змістом діяльності вчителя в народознавчому аспекті стає не лише формалізована передача знань, але й надання реальної самостійності учневі в творенні його власної освітньої траєкторії, формуванні самостійно приймати рішення, ставити цілі, виробляти індивідуальні стратегії їх досягнення.

Отже, виборовши незалежність, нажалі, ми маємо національно несвідоме покоління, яке не знатиме, що робити зі своєю незалежністю. Між поколінням „славних прадідів” та їхніх нащадків – духовна прірва. З'єднати розірваний ланцюг, заповнити духовну порожнину здатна тільки цілеспрямована система заходів, впроваджена у всі ланки національного виховання:

- замість уроків „Київщинознавство” ввести уроки „Українознавство”;
- проводити відродження української нації через ідею пріоритету духовних цінностей в житті українського народу;
- відстоювати ідею самостійного, самобутнього та специфічного характеру та розвитку української мови і української культури;
- впроваджувати в загальноосвітніх закладах лінгвокраєзнавче вивчення української мови (охоплює такі змістовні лінії: освітню, ціннісну, діяльні сну, творчу);
- вивчати досвід сім’ї, етногенез нації, родинно-побутові звичаї народу;
- етнографія та антропологія;
- рідна мова, історія, природознавство;
- українська міфологія, український фольклор;
- національне мистецтво (український танець, пісня, малярство);
- народний календар;
- національна символіка;
- українська церква: передхристиянське народовір’я, релігійні традиції, народна звичаєвість та обрядовість;
- народна медицина та ін..

Національне виховання в незалежній Україні допоможе відродити генетичний код українського народу, сформуванню нового типу українця, здатного вивести свою державу на світовий рівень культури.

Осмилюючи історичні факти і події, вибудовується загальна картина інтелектуального і духовного розвитку українського народу як нації, що є важливим питанням сьогодення, бо тільки в національно-духовному єднанні Україна здолає шлях духовного, морального відродження і посяде гідне місце в цивілізованому європейському світі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Леонтьев А.А. Совместная деятельность, общение, взаимодействие / Вестн.высш. шк. - М., 1989. - №11. - С. 39-48.
2. Ушинский К.Д. Воспитание человека: Избранное. - М.: „Карапуз”, 2000. - 256с.
3. Сухомлинський В.О. Вибр. твори в 5-ти т.- К., 1976. – Т.2. - С. 151.